

CS. NAGY IBOLYA

„Mosolyba göngyölt aggodalom”

Sütő Andrásról

Tisztelt emlékező Gyülekezet!

Az öt esztendeje elhunyt Sütő Andrásra emlékezve szeretnék megosztani Önökkel néhány emléket, felidézni néhány találkozás élményét. Sok van, sok volt, hosszú éveken át örülhettünk megtisztelő barátságának: most azonban csak három találkozást említenék meg, s a harmadik már a végső búcsú együttléte volt.

Az egyik még abban a „békebeli” időben történt, 2002-ben, amikor sem az író, sem Éva asszonyt nem szorította, nem gyötörte annyira a betegség, mint majd a következő esztendőben (talán az utolsó, fájdalmakkal, kórházjárásokkal nem terhelt időszaka volt az mindkettőjük életének). Sikaszón, az író hargitai, ahogy ő mondta: „Hargita-térdei” faházában töltöttünk együtt velük, s az Ablonczy-házaspárral, egy el nem feledhetően szép hetet.

S nemcsak azért volt szép, mert esténként a gázlámpa fénye mellett órákat beszélgettünk, olykor a szomszéd házilagos kivitelű vízimalmának kölcsönkapott, gyengécske áramával is fényesítve a szobát. Nem csak azért, mert Sütő András föl vitt bennünket – míg Éva asszony a tornác alatti pincében hűtött vásárhelyi csirkéből sikaszói paprikást főzött –, föl vitt a ház mögötti hegytetőre, s onnan belátva a körben magasló hegyeket, néven nevezte valamennyit. S majd megmutatta a *pisztrángos patakot*, az ő kedves pisztrángos patakját, s fönt a hegytetői Székelyvarságot, amely Nyíró József könyveiből, főként az *Úz Bencéből* lehet sokak számára ismert táj. Végigsétáltunk a *Bakó pataka* melletti erdei úton, az éhséget erdei málnával csillapítva; láttuk a magasan fakadt forrást, melynek vize egyszerű fizikai törvények szerint mintegy magától csorgott alá a ház mosdókagylójába, s megismerkedhettünk vele, hallgathattuk a ház előtti lépcsőkön üldögélve annak a sikaszói *férfinak* a történetét, akit majdnem halálra ölelgetett a medve. Jártunk a hegyi pásztoroknál, ahol a hatalmas, fehér kutyák habzó szájjal lefetyelték a vödörnyi savót, s ahol megtudtuk: a juhtúró életútjában fordított létállapotok vannak, mert hogy a sajtból gyúrják vissza sóval túróvá.

Azért is különleges volt az a hét, mert Sikaszón és a környéken járva számos Sütő András-mű forrásvidékén jártunk. Ami tájleírás-ként, s műalakok formájában, eseményként megjelenik egy-egy drámában, esszében, levélben, naplóföljegyzésben, annak az eredetére itt bukkanhattunk rá az annyira szeretett hegyi faluban, az erdőben, a szomszédos falvak szájáról szájra járó történeteiben.

A hegyi táj például az *Advent a Hargitán* című dráma színpadi tája is lett.

Az író rábökött egy messzi magaslatra, a Kis Romlásra: párja, metaforikus jelentéstartalommal, a dráma létveszedelmeinek szimbólumaként, Nagy Romlás néven tűnik föl a szövegben: a mű kisebbségi közösségének, „emberi létünk lavinaveszedelmének”, a csodára váró emberi reménynek nem geológiai, hanem írói teremtményeként. A dráma hősei között is találunk e tájra valókat: mert Bódi Vencel története voltaképpen a falubeli Dénes bácsié, aki-

Elhangzott Sopronban, 2011. szeptember 30-án, a Sütő-szobor felavatásához kapcsolódó megemlékezésen.

nek meghalt a felesége, akit elhagyott a lánya, s aki románul beszélő unokájával már nem tudott szót váltani.

De ez a szülőtája a magyar esszéirodalom egyik legszebb művének, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című anyanyelvvelvédelmi esszének, mely a ma néhány ifjú irodalomtörténész által elfeledni vagy nem érteni látszott kort és helyzetet idézi föl: a *többségi nemzetnyelvnek* a kisebbségiek *anyanyelvi gyarmatosítása* ellen született az az esszé, melyben a szeretett unoka, Lacika tanulja az erdőket, patakokat járva az édes anyanyelv szavait...

Mint ahogy erre laknak, élnek Sütő András ezopuszi tanmeséinek, állatmeséinek emberi jellemvonásokkal felruházott, halhatatlan nyulai, medvéi, fácánjai, gyalogfácánjai, őzei, rókaí is. És van, volt ott, a ház mellett egy nyírfa is, mely feltűnik a *Vadpávamenyegző* nyírfa-metaforájában is: a „kitárt karú” fa, a nyírfacsemete, jelképi sugallattal idézve föl a helyben maradás kisebbségi parancsát s személyes, emberi, fájdalmas szükségyszerűségét.

De Sikaszó a *rejtett* műfaj, a naplók tárgya, helyszíne is. Mert az a faház gyakorta volt román „belügyerek”, szekusok tartózkodási helye. Hívatlan vendéggként meg-meglátogatták a házat, hogy majd a kikerkező író és felesége döbbenet vegyék észre a megmérgezett kristálycukrot, a lehallgatókészülék fű alatt gondosan, de mégsem elég műgonddal lefektetett, az erdő széléig tekergő fekete zsinórját. Az író és öccse négykézláb mászva a patakmederben meg a réten kúszva, araszolva méterről méterre tekergette föl a zsinórt: melynek másik vége a bokorban megbújó szekus markában lehetett. Az élményt – tragikomédia a javából – a hosszú éveken át titokban vezetett s majd a rendszerváltozás után megjelentetett naplók, a *Szemet szóért és a Heródes napjai* őrzik.

A következő nyáron már egyedül sétáltunk el az üres ház előtt, akkor az író már szokott útját járta: kórházból ki, kórházba be. Minden a helyén volt, a patak, az erdő, a nyírfa, a távoli hegyek, csak azok hiányoztak, akik fontossá tették számunkra a Hargita-térd e csöpp hajlatát.

Egy másik, az utolsó találkozásunk 2006 szeptemberének elején esett meg. Pesten, Ágnes lányáék családi otthonában kerestük fel az akkor már – utólag biztossá lett – végső napjait élő író.

Nem tiszteletlenség a halálról szólva a humorról, ironiáról, önironiáról beszélni: mert Sütő András életszemléletének meghatározó eleméről van szó.

Arról nevezetesen, hogy utolsó könyvének – melynek ügyeit megbeszélni kerestük fel őt – nem más, mint ő maga adta s erősítette meg e vég közeli tudatában is a sokjelentésű *Létvégi hajrában* címet. Arra utalunk, hogy Sütő András ezzel az ironikus-önironikus címmel egyszerre figyelmeztetett az íróember szakmai-lelkiismereti vágyára: hogy elmondhaszon még valamit, másokkal is megismertethessen valamit, a lehető legtöbbet még az őt foglalkoztató gondokból; meg arra, hogy ez itt már a lét végén történik. A végső, sietős kapcsolásban: annak szívszorító, fájdalmas rohanásában.

Emlékezzünk most rá stílusának erre a színére figyelve: hiszem, hogyha hallhatná, nem neheztelne érte Sütő András.

Az irodalmi humornak sokféle fajtája-formája van, gúny, ironia, szarkazmus, malícia, s hányféle árnyalat létezik; az irodalmi humor képes védekező, leleplező, támadó, képes gyilkos vagy önfelmentő, de akár lélekenyhítő is lenni. Az *Anyám könnyű álmot ígér* című naplóregény, a mindmáig leismertebb könyve 1970-es megjelenése után voltak s máig vannak, akik szerint Sütő András humora elfedő, kioltó: a mű, vélték, briliáns

nyelvi humorával és komikus történeteivel lényegében feloldja az ábrázolt, mezősi világ léttragikumát.

Nem hiszem, hogy ezzel egyet kellene értenünk.

Sütő András életlátásának és nyelvének, stílusának humora abból a tényből következik, hogy ez a létszemlélet nem a görög tragédiák sötét és reménytelen világszemlélete. Sütő alakjai, metaforikus üzeneteket hordozva is hús-vér, evilági emberek, az evilági létezés, tévelygés minden drámájával, komédiájával, tragikomédiájával – és e lét minden derűjével és el nem fogyó reményével.

A sütői humor nem eltakar: éppenséggel nyit egy rést, egy átjárót, amelyen eltávolodhatunk kissé a történetektől, hiszen megkapjuk a kívülről szemlélődés lehetőségét is. A sütői humor távolságot teremt: s ez a távolság épp ahhoz a józanabb, realisabb, világosabb helyzetértelmezéshez kell, amely az ábrázolás hitelességét erősíti. *Lakodalomnak színe és fonákja* – írja alcímként a *Balkáni gerle* című dráma elé az író: s az ő humora valóban színek és fonákok együtt láttatása. Ez teszi többek között az ő prózanyelvét modernné: az ábrázolás távlatossága, távlatossága, az ellentétek összeszikkasztatása. Így tudja fölemelni az egyes ember drámáit, komédiáit és tragikomédiáit a személyesen túli, közösségi sorshelyzetté, s fordítva is: nagy eszmék válnak ezáltal számunkra embersorsokkal hitelesítettek. Mert az *Anyám könnyű álmot ígér* valóban kacagtató olvasmány, a nyelvi és helyzetkomikum tárháza: de vajon ez csökkent-e bennünk annak belátását, hogy a mű a napi élethalálküzdelmekre kényszerített, anyanyelvének, anyanyelvi kultúrájának használatáért, nemzeti önzonosság-élményének megélésért folytonos küzdelmet vívni kényszerített mezősi, pusztakamarási szórványmagyarság szociológiailag is pontos sorsrajza. Ellenkezőleg: a mű a „mosolyba göngyölt aggodalom”, a vidámságnak álcázott keserűség epikai remeke.

Vagy gondoljunk ismét az *Adventre*, melynek színházi előtörténete sem mentes a politikai tragikomédia színeitől. Sokan emlékezhetnek az 1986-os nemzeti színházbeli bemutatásra vagy a közel háromszáz előadás valamelyikére, Sinkovits Imre, Agárdi Gábor, Kubik Anna, a kezdeti előadásokban föllépő Bubik István játékára: hányszor csattant fel a nézőtéri kacagás a sütői dialógusok szikkasztó humorát hallgatva. De megértettük-e vajon, s persze hogy megértettük, az írói üzenetet, hogy a „Nagy Romlás veszedelmeim tünődve rengeteg szomorúságot vettem papírra”. Hogy ebben a darabban már maga a rendszer az ellenfél: sehol sincs, és mindenütt ott van. Nincs már ellenszegülő Káin, nincs Kolhaas Mihály, nincs Kálvin és Szervét Mihály: a személyes, egyéni, felemelt fejű harcra nincs többé lehetőség. A közösségi erőben volna a remény, ám annak megfoghatósága a közösség pusztulásához vezethet: a közösség morális roncsolódásának riasztó jeleit is észre kell vennünk, az önsorsrontás tüneteit is fölmutatja az író.

A *Kalandozások Ibhajcsuhajdiában* (1986) című mesejátékot is fölidézhetjük: benne egy fordított világ képét látjuk. A menny lekerül a pokol helyére, a pokol fölkerül a mennybe: és a földön nem szabad sírni. Stilisztikai tantörténet lehetne e darab tomboló humorát elemezni. S mégis: nem szól másról ez a mű sem, mint az alapvető jogaiban gátolt, hallgatásra kényszerített, korlátozott szabadságú ember, közösség vergődéséről, egy abszurdá csavart, fordított közösségi életről: a népi játékok harsány humorát amolyan nagyidai kacagássá komorítva: egyetlen emberi lehetőség maradt: a furfang, a dac, az önnön nyomorúságát humorral is elviselni képes bátorság.

Vagy említsük a *Balkáni gerle* (1999) tragikomikus alaphelyzetét: álvőlegény, álesküvővel, a menyasszony húga nem a húga, hanem az eltökelt gyermeke, a világraszóló la-

kodalom merő – és pompás – komédia. S mégis: pontosan értjük, hogy a mű a tett méltóságától végleg megfosztott, kisztílu rafinériákra kényszerített, önmagát szégyenlő ember s közösség modelldrámája. „Az ember mindent elveszíthet, de megsemmisíteni erkölcsi mivoltában csak akkor lehet, ha az emberi méltóság érzetének utolsó szikráját is kiölik belőle” – mondta Sütő, a történelmi drámái „föltartott fejű” hőseiről szólva. Az *Egy lócsiszár virágvásárnapja* (1974), a *Csillag a máglyán* (1975), a *Káin és Ábel* (1977) s majd a valamivel későbbi *Szúzai menyegző* (1980) is az emberi történelem és mitológia fontos pillanatait idézik föl, az etikus magatartás modelljeit keresve. De a nyolcvanas években – a *Balkáni gerle* történetének ideje ez – a romániai diktatúra már épp az önbecsületvesztő állapotig óhajtott eljuttatni a romániai magyarságot. A *Balkáni gerle* e mottóval is hangsúlyozott *élni nem muszáj, de hazudni kell* tragikomikusan önérzettipró állapotának bemutatása. A történelmi drámák még magatartásmintákat kínáltak: a *Balkáni gerle* története, drámahelyzete kisszerű csalásaival, hazugságaival, önmegalázó taktikáival már minden, csak nem követendő mérték és példa. A dráma a kisebbségi létállapot katasztrófális láttelele: színén és fonákján.

A példák, melyeket ama *létvégi hajrá* idézett föl bennünk, a teljes sütői életművet felölelhetnék: a sütői humor, az ironia, az önironia ugyanis nemcsak az író világszemléletének, hanem a művekben bemutatott közösségnek is mentális sajátja, e közösség látásmódjának, létszemléletének egyik megkülönböztető jegye. S az író nemcsak a maga anyai, „mesteri” álmainak kibeszélője volt, de ennek a közösségnek az írója is.

S most a valóban legutolsó találkozást idézném föl: 2006. október 7-ét, a marosvásárhelyi vártemplomot.

A temetési értesítőre a leginkább önjellemző írói mondatok közül választottak pár sort: „Ha igyekeztemnek és álmatlan éjszakáim írott gyötrelmeinek csak olyan zsenge nyoma, emléke marad bár, mint friss havon a fölszálló madaré: ez talán már mentség arra, hogy kis ideig én is itt voltam, itt éltem e földön veletek, sorstársaimmal együtt egy térkép mögé kényszerült Nagyfejedelemségben, amelyet oly sokszor jártunk be közösen az emberi igazság, méltányosság, a félelem és megaláztatás nélküli élet vágyának, az emlékezés örök jogának álmofogatán.” Az irodalom „nem cselekvési kiskaté”, vallotta Sütő András: de kisebbségi író nem létezhet anélkül, hogy műveivel közösségének sorsába bele ne szóljon; íróként egy nyelvi, kulturális, történelmi kényszerűségek szorításában élő közösség irodalomba emelése a dolga. „Az írástudó nem fordíthatja el a fejét a saját népétől. Ez itt olyan világ, amelyben író, költő, színész, művész maga is felelős azért, hogy olvasóinak, közönségének tömege megmarad-e, vagy megsemmisül a történelem olvasztókemencéiben.” Az „én-tudat” és a „mit-tudat” szíami iker kapcsolatát szétbontani nem lehet – vallotta.

Az idő, az irodalomtörténeté, nem cáfolja, hogy Sütő András alkotásai nélkül csonkább volna a romániai magyarság önismerete. Hogy az erdélyi s a mindenkori, az egyetemes magyar irodalom szegényebb volna a Sütő András-i életlémény, sorsézés, a kisebbség egzisztenciális látteleletének irodalmi ábrázolása nélkül. Hogy az életműve – e madárlábnyi nyomok – ki nem törölhetően szerves része a magyar irodalomtörténetnek.

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője.